

УДК 069(476)(091)

Аляксандр ГУЖАЛОЎСКИ

Прафесар кафедры этналогіі, музейалогіі і гісторыі мастацтваў, доктар гістарычных навук, прафесар. Сфера навуковых інтарэсаў: айчынная гісторыя XX ст., музейалогія.

Аўтар 6 манаграфій: “Нараджэнне беларускага музея” (Мінск, 2001), “Музеі Беларусі. 1918—1941” (Мінск, 2002), “Музеі Беларусі. 1941—1991” (Мінск, 2004), “Чырвоны аловак: нарысы па гісторыі цензуры ў БССР”. У 2 кн. Кн. 1. 1919—1941 гг. (Мінск, 2012), Кн. 2. 1943—1991 гг. (Мінск, 2018) і інш., больш чым 250 навуковых артыкулаў.

З’яўленне грамадства масавага спажывання ў БССР у часы адлігі (1956—1964 гг.)

Адліга — важны перыяд у айчыннай гісторыі, найбольш яркавы рэфармісцкі праект “савецкага веку”. У шэрагу савецкіх ліберальных хваляў ён займае цэнтральнае месца — паміж нэпам і перабудовай. Гады кіраўніцтва першага сакратара ЦК КПБ К.Т.Мазава былі не толькі часам выкарыстання ўжо забытай рэвалюцыйнай фразеалогіі, але пачаткам новага мадэрнізацыйнага праекта пад назвай “пабудова камуністычнага грамадства”.

Ключавыя словы: БССР, адліга, канс’юмерызм, жыллёвае будаўніцтва, дачы, аўтамабілі, тавары масавага спажывання

Будаўнікі мікрараёна ў раёне вуліцы Валгаградскай аглядаюць макет будучай забудовы. Мінск, 1960 г.

XXII з’езд КПСС, што адбыўся ў 1961 г., ухваліў праграму партыі, адпаведна якой праз дваццаць гадоў у СССР павінны былі быць пабудаваны асновы камуністычнага грамадства. Падобная дэкларацыя вымагала ад савецкага кіраўніцтва вызначыць паняцце “камунізм”, а таксама растлумачыць яго насельніцтву, якое мусіла ўвасобіць яго ў жыццё. Вобраз камунізму як велічнага храма з’яўляўся важным інструментам мабілізацыі грамадства для выканання дзяржаўных мадэрнізацыйных планаў. Гэты вобраз меў перш за ўсё эканамічнае вымярэнне, для яго спраўджвання трэба было мець наймагутнейшую ў свеце прамысловасць. Меркавалася, што ў працэсе цяжкай працы на “вялікіх будоўлях камунізму” паўстане “новы чалавек”, якому наканавана жыць у “светлай будучыні”.

Разам з тым з сярэдзіны 1950-х гг. у СССР паступова натуральнымі рабіліся правы чалавека на прыватнае жыццё, індывідуальнасць, культурную разнастайнасць. Адначасова з пранікненнем узораў і каштоўнасцяў заходняй культуры распаचाўся працэс станаўлення грамадства масавага спажывання. Побытавы аскетызм сталінскай эпохі паступова выцясяўся ідэалам матэрыяльна забяспечанага жыцця. Імкліва фарміравалася новая з’ява — канс’юмерызм (спажывальніцтва).

Першае месца ў сістэме спажывецкіх каштоўнасцяў савецкіх людзей, многія з якіх туліліся ў камунальных і бараках, займала асобная кватэра. Пасля ўнясення ў праграму партыі 1961 г. пункта пра задавальненне

пры камунізме “запатрабавання савецкіх людзей у добраўпарадкаваным жылле” [35, с. 96] асноўным напрамкам савецкай дзяржаўнай палітыкі ў сацыяльнай сферы стала рэалізацыя на практыцы прынцыпу “сям’я — кватэру”. Меркавалася, што да 1980 г. кожная сям’я ў СССР будзе пражываць на асобнай жылплошчы. Дзеля вырашэння гэтай няпростай задачы спатрэбілася не толькі выпрацоўка новай жыллёвай палітыкі, але і перабудова ўсёй будаўнічай індустрыі.

Нягледзячы на тое, што з 1945 па 1956 г. намаганьнямі дзяржаўных прадпрыемстваў, мясцовых саветаў і індывідуальных забудоўшчыкаў у БССР было пабудавана каля 9 млн кв. м жылля, пасляваенныя тэмпы жыллёвага будаўніцтва ў БССР не маглі задаволіць насельніцтва рэспублікі. На 1 студзеня 1956 г. на аднаго гарадскога жыхара ў БССР прыпадала 5,2 кв. м у параўнанні з 5,4 кв. м па СССР [16, арк. 218]. Нямногія шчасліўцы — партыйныя і савецкія чыноўнікі, акадэмікі і рабочыя-стаханавцы, народныя артысты і пісьменнікі жылі ў асобных кватэрах на праспекце Сталіна (цяпер — Незалежнасці) і прылеглых вуліцах сталіцы. Але з прычыны вострага жыллёвага крызісу для многіх нават высокі сацыяльны статус і сувязі не гарантавалі атрымання ордэра на асобную кватэру. Тысячы сем’яў, у тым ліку былых франтавікоў і партызан, туліліся ў перанаселеных бараках, інтэрнатах, камуналках хуткарослых беларускіх гарадоў. У інстанцыі ўсіх узроўняў увесь час ішло мноства скаргаў і просьбаў жыхароў БССР палепшыць іх жыллёвыя ўмовы.

Пра энтузіязм, з якім беларускае насельніцтва сустрэла планы і дырэктывы кіраўніцтва ў галіне жыллёвага будаўніцтва, сведчаць наступныя лічбы: на працягу 1958 г. дзяржаўныя арганізацыі рэспублікі перавыканалі планавыя заданні — пабудавалі 950 тыс. кв. м жыллёвай плошчы, яшчэ 700 тыс. кв. м жылля пабудавала насельніцтва з дапамогай уласных сродкаў і дзяржаўнага крэдытавання. Акрамя таго, 28 тыс. дамоў узвялі калгаснікі [18, арк. 18].

Першыя навасельцы новага мікрараёна ў паўночнай частцы Мінска. 1960 г.

Пераход ад “сталінскага ампіру” да хрушчоўскага панэльнага домабудавання быў вызначаны шэрагам пастаноў ЦК КПСС і Савета Міністраў СССР: “Аб ліквідацыі празмернасцяў у праектаванні і будаўніцтве” (1955), “Аб развіцці жыллёвага будаўніцтва ў СССР” (1957) і інш. Аб намеры забяспечыць кожную савецкую сям’ю кватэрай на працягу бліжэйшых трох пяцігодак кіраўніцтва краіны абвясціла на XX з’ездзе КПСС у 1956 г. У межах выканання шостага пяцігодкі (1956—1960) у БССР трэба было пабудавать больш чым 5 млн кв. м жыллёвай плошчы, гэта значыць, удвая больш, чым у пятай пяцігодцы. Задачу будаваць больш, хутчэй і танней ставіла прынятая ў лістападзе 1957 г. пастава ЦК КПБ і Савета Міністраў БССР “Аб развіцці жыллёвага будаўніцтва ў Беларускай ССР” [16, арк. 218].

Масавае жыллёвае будаўніцтва было заснавана на прамысловым вырабе і зборцы пяціпавярховых дамоў з кватэрамі на адну сям’ю. Гэты падыход дазваляў значна знізіць сабекошт будаўніцтва і паскорыць увод жылля ў эксплуатацыю. Для зняцця вастрыні жыллёвай праблемы меркавалася будаваць комплексна і з таных матэрыялаў, разлічваючы, што дамы будуць эксплуатавацца 30—40 гадоў. У другой палове 1950-х — пачатку 1960-х гг. маскоўскія і ленынградскія праектныя арганізацыі стварылі некалькі серый панэльных, а таксама блочных і цагляных дамоў, якія неўзабаве атрымалі ў народзе жартаўлівую назву “хрушчоўкі”.

Першы ў БССР буйнапанэльны пяціпавярховы жылы дом быў узведзены ў 1957 г. у Мінску на вуліцы Калініна (паводле сучаснай нумарацыі — № 4). Гэта была хрушчоўка эксперыментальнай серыі 1—506, годам раней распрацаванай інстытутам “Ленпраект” [34, с. 4]. У далейшым у БССР, як і ў іншых савецкіх рэспубліках, шырокае распаўсюджанне атрымалі панэльныя пяціпавярховыя серыі 1—464 і 1—335, распрацаваныя маскоўскімі архітэктарамі. Найбольш таннымі з усіх з’яўляліся 80-кватэрныя дамы серыі 1—464, якія мелі дрэнную цепла- і гукаізаляцыю, слабыя бітумныя дахі, маленькія кухні і вузкія лесвіцы. Толькі ў беларускай сталіцы іх было пабудавана звыш 700.

З лютага 1955 г. распрацоўка праекта хрушчовак распачалася ў архітэктурна-канструктарскай майстэрні № 1 у Мінску [41, с. 2]. Неўзабаве да гэтай справы далучыўся калектыў створанага ў 1957 г. у структуры Акадэміі навук БССР Інстытута будаўніцтва і архітэктуры. Беларускія дойдзі вялі творчы пошук, ставілі эксперыменты, распрацоўвалі вопытныя канструкцыі панэльных дамоў з выкарыстаннем мясцовых будаўнічых матэрыялаў. У выніку эксперыментальна-праектных работ была распрацавана вопытная серыя ОПБ—1. Па гэтым праекце на пачатку 1960 г. у Мінску пабудавалі амаль сотню дамоў, у тым ліку ў раёне вуліц Валгаградскай, Кядышкі, Кнорына.

Сямігадовы план развіцця народнай гаспадаркі (1959—1965) прадугледжваў будаўніцтва ў БССР буйнапанэльных жылых дамоў агульнай плошчай 2,2 млн кв. м,

а таксама ўвод у эксплуатацыю вытворчых магутнасцяў па буйнапанельным домабудаванні ў памерах 865 тыс. кв. м жылля ў год. Апошняе павінны былі забяспечыць домабудаўнічыя камбінаты — вытворча-монтажныя аб'яднанні з замкнёнымі тэхналагічнымі цыкламі. Яны аб'ядноўвалі ўсе складнікі будаўніцтва: заводы зборных жалезабетонных канструкцый, транспарт, а таксама арганізацыі, якія ажыццяўлялі электрамонтажныя, сантэхнічныя і аддзелачныя работы. Новыя домабудаўнічыя камбінаты, створаныя ў Мінску, Віцебску, Магілёве, Гомелі, Гродне, Полацку, Салігорску, былі павінны да 1965 г. забяспечыць кожнага жыхара рэспублікі жыллёвай плошчай не менш за 8 кв. м [22, арк. 284—286].

Рэалізацыя падобнай амбітнай жыллёвай праграмы нарадзіла новае разуменне арганізацыі гарадской прасторы, у якой асноўнай адзінкай забудовы лічыўся мікрараён. Акрамя жылых хрушчоўкаў у яго ўваходзілі ўстановы адукацыі і культуры, аб'екты гандлю і побыту. Мікрараёны, як і дамы, з якіх яны складаліся, мелі тыповы, аднастайны выгляд, у іх адсутнічалі акцэнтны і дамінанты. Тым не менш яны ў кароткія тэрміны кардынальна змянілі ландшафт буйных беларускіх гарадоў. У Мінску першыя падобныя адзінкі гарадской забудовы ўзніклі ў раёнах вуліц Валгаградскай, Харкаўскай, К.Лібкнехта, Арлоўскай, Апанскага, Шчарбакова і інш. У 1957 г. было распачата будаўніцтва першага мікрараёна пад назвай “Фестывальны” ў Гомелі [33, с. 4].

Шматгадовая практыка ўзвядзення жылых дамоў па індывідуальных праектах сыходзіла ў мінулае. Цяпер будавалі хуткасным метадам за лічаных дні — дамы збіраліся на месцы падобна дзіцячаму канструктару. Афіцыйныя тэрміны ад закладкі фундамента да здачы хрушчоўкі ў эксплуатацыю складалі тры месяцы. Аднак праца на будпляцоўках не спынялася кругласутачна, і комплексныя брыгады будаўнікоў рознага профілю, якія працавалі ў тры змены, ставілі рэкорды хуткасці ўзвядзення пяціпавярховікаў. Напрыклад, напярэдадні XXII з'езда КПСС брыгада І.К.Дуброўскага вырашыла сабраць панельны жылы дом у Мінску за 22 календарныя дні. Улічваючы час, затрачаны на ўнутранае ўладкаванне памяшканняў, дом быў гатовы да засялення жылцоў праз паўтара месяца пасля пачатку работ. Паводле словаў будаўнікоў, гэтыя тэрміны маглі быць яшчэ больш сціслымі, калі б не якасць вырабаў домабудаўнічых камбінатаў:

“— У нас галоўныя затрымкі ад чаго? — гаворыць Іван Казіміравіч, — амаль кожную панэль мы так і гэтак круцім: адна з перакосам, другая з “жыватом”, трэцяя — з абабітымі вугламі. Вось і валтузімся, асабліва на ўнутраных сценах” [14, с. 28].

Індустрыяльныя метады дазволілі значна павялічыць тэмпы будаўніцтва. Напрыклад, у 1963 г., па ініцыяцыі міністра будаўніцтва БССР І.М.Жыжалья, у рэспубліцы было запланавана ўвесці ў эксплуатацыю 870 тыс. кв. м жылля, з іх 320 тыс. м у буйнапанельных дамах. Гэта азначала паляпшэнне ўмоў жыцця для 27 тыс. сем'яў [37, с. 10]. Найбольш хуткімі тэмпамі рос Мінск, насельніцтва якога ў 1958 г. перавысіла

Начальнік жыллёва-камунальнага аддзела Мінскага тонкасуконнага камбіната Я.К.Драздовіч віншуе ткачыцу Г.М.Мурашка з пераездам у новую кватэру ў доме на вул. Р.Люксембург у Мінску. 1958 г.

паўмільёна чалавек. На працягу сямігодкі планавалася павялічыць жыллёвы фонд сталіцы больш чым удвая — з 2,3 млн да 5 млн кв. м. Кожны год мінчукі атрымлівалі больш за 260 тыс. кв. м жылля [38, с. 1].

Паскоранія тэмпы жыллёвага будаўніцтва не маглі не адбіцца на яго якасці. Вось як, напрыклад, у 1956 г. пабудавалі пяць 40-кватэрных жылых дамоў у раёне Кальварыі ў Мінску: “У сценах пустыя, незапоўненыя растворам швы, куды свабодна ўваходзіць рука, а зімой з іх дзьме халодны вецер. Накрылі дах лістамі шыфера, але яны працякаюць, як рэшата. Склалі печы, якія не ацяпляюць, дымаць. Кватэры атынкавалі, але са столі і сцен тынкоўка абвальваецца. Пабудавалі ў двары адрывы, якія ўжо нахіліліся набор і гатовыя абрынуцца. Усталявалі водаразборную калонку, а вады няма” [13, с. 3]. Праз дзесяць гадоў у Мінску налічвалася ўжо звыш 90 новых “панэлек”, у якіх з-за неахайна выкананых прац па ўладкаванні даху, заштукоўцы швоў, а таксама выкарыстання недабраякасных сталярных вырабаў меліся працечкі [24, арк. 105].

Але ні дэфекты і недапрацоўкі будаўнікоў, ні канструкцыйныя хібы нахштальт адсутнасці гукаізаляцыі альбо на-яўнасці пяцімятровай кухні, на якой можна было харчавацца толькі па чарзе, не паўплывалі на радасць уладальнікаў маленькай, але асобнай кватэры. Большасць нава-сельцаў атрымала жылло, пабудаванае за сродкі дзяржаўнага бюджэту альбо за кошт сродкаў прадпрыемстваў і арганізацый. Меншасць пасля выхаду пастановы Савета Міністраў СССР ад 20 сакавіка 1958 г. “*Аб жыллёва-будаўнічай і дачна-будаўнічай кааперацыі*” і асабліва пасля прыняцця пастановы ЦК КПСС і Савета Міністраў СССР ад 1 чэрвеня 1962 г. “*Аб індывідуальным і кааператыўным жыллёвым будаўніцтве*”, здолела зрабіць гэта за ўласныя грошы (з дапамогай дзяржаўнага крэдыту), заплаціўшы ў сярэднім 120 рублёў за квадратны метр. На працягу 1963 г. — першага квартала 1964 г. у БССР было арганізавана звыш 100 жыллёва-будаўнічых кааператываў, удзельнікі якіх будавалі каля 7 тыс. кватэр [45, с. 2].

Нягледзячы на ўсе намаганні беларускага савецкага кіраўніцтва па вырашэнні жыллёвага крызісу, ва ўмовах гіперурбанізацыі колькасць прыбылых сялян, якія жадалі атрымаць бясплатныя кватэры ў горадзе, не змяншалася. Найбольш востры недахоп жыллёвай плошчы адчуваўся ў Мінску. У 1965 г., калі насельніцтва сталіцы перавысіла 700 тыс. чалавек, у розных чэргах на паляпшэнне жыллёвых умоваў цягам дзесяці і болей гадоў стаяла звыш 60 тыс. сем’яў. Гэта складала прыкладна чвэрць ад усяго насельніцтва горада. З іх амаль 10 тыс. сем’яў пражывала ў аварыйных будынках [24, арк. 103].

Па дадзеных Мінскага гарвыканкама, на працягу сямігодкі з баракаў у асобныя кватэры атрымалася перасяліць каля 10 тыс. сем’яў, але больш за 20 тыс. сем’яў у 1965 г. яшчэ заставаліся ў бараках, у тым ліку неза-

У магазіне “Падарункі”. Мінск, 1959 г.

конна ўзведзеных на ўскрайках сталіцы [26, арк. 17]. Прынятая 27 мая 1965 г. пастанова Савета Міністраў СССР “*Аб распаўсюджванні на г. Мінск парадку прапіскі і прыёму ў жыллёва-будаўнічыя кааператывы, устаноўленага для гарадоў Масквы, Кіева і Ленінграда*”, ускладніла будаўніцтва жылта на платнай аснове. У год прыняцця пастановы кааператывы ў беларускай сталіцы былі ўкамплектаваныя не толькі на бягучы год, але і на перспектыву [27, арк. 186].

Недахоп жыллёвых метраў адчуваўся таксама ў абласных і раённых гарадах. У Магілёве ў 1966 г. у інтэрнатах, бараках і на здымных кватэрах пражывала больш за 8 тыс. сем’яў, у Бабруйску — каля 5 тыс. сем’яў і г. д. [25, арк. 9].

У 1956—1960 гг. дзяржаўныя арганізацыі і прадпрыемствы, калгасы і само насельніцтва пабудавалі ў БССР 13,7 млн кв. м жылля, у 1961—1965 гг. — 15,4 млн кв. м, у 1966—1970 гг. — 20,3 млн кв. м. Актыўна вялося будаўніцтва ў сельскай мясцовасці ў спадзяванні спыніць адток моладзі ў гарады. У 1961—1965 гг. калгасы ўзвялі 4,1 млн кв. м, а ў 1966—1970 — 5,2 млн кв. м жылля [28, с. 417; 29, с. 248].

Менавіта ў хрушчоўках, паводле задумы чалавека, у гонар якога яны атрымалі такую назву, савецкія людзі былі павінны сустрэць камунізм у 1980 г. Аднак масавае жыллёвае будаўніцтва паскорыла развіццё сацыяльных працэсаў, якія сведчылі аб руху савецкага грамадства ў супрацьлеглым накірунку. Нягледзячы на ўсе абмежаванні, у тыповых пяціпавярховых дамах-скрынках без sklepaў і гарышчаў, з маленькімі калідорамі і кухнямі, сумешчанымі санвузламі, сумежнымі пакоямі і 2,5-метровымі століямі тысячы беларускіх сем’яў атрымалі права на асобнае прыватнае жыццё. Іх жытарама была ўласцівая арыентацыя на асабістую аўтаномнасць як важнейшую жыццёвую каштоўнасць. Адбывалася індывідуалізацыя гарадскога побыту. Блочныя пяціпавярховікі зрабіліся сімвалам завяршэння пераходу ад патрыярхальнай да нуклеарнай сям’і і адначасова канчатковай адмовы ад камунальнага агульнажыцця, пра якое марылі класікі марксізму.

Выконваючы пастанову ЦК КПСС і Савета Міністраў СССР ад 13 кастрычніка 1959 г. “*Аб мерах па павелічэнні вытворчасці, пашырэнні асартыменту і паляпшэнні якасці тавараў культурна-бытавога прызначэння і гаспадарчага ўжытку*”, беларускія прадпрыемствы ў 1959 г. вырабілі звыш плана мэблі на 28,8 млн руб., піяніна — 1 025 шт., матыцкляў — 1 708 шт., фотаапаратаў — 10 200 шт., тэлевізараў — 2 080 шт., калясак дзіцячых — 2 600 шт., акардэонаў і баянаў — 4 500 шт., керагазаў — 21 400 шт. У тым жа годзе ў БССР была распачата вытворчасць новых мадэляў тэлевізараў “Беларусь”, фотаапаратаў “Эстафета”, наручных гадзіннікаў у анадзіраваным корпусе, шэраг новых відаў мэблі, эмалёванага посуду, скабяных вырабаў, дзіцячых цацак, усяго — 160 новых відаў тавараў культурнага і хатняга ўжытку. На 1960 г. прамысловыя прадпрыемствы рэспублікі атрымалі заданне асвоіць яшчэ 160 відаў новых вырабаў, у тым ліку электрабытавыя халадзільнікі [20, арк. 144—146].

У магазіне мэблі.
Мінск, 1956 г.

У новым магазіне-аўтамаце па продажы
хлеббулачных вырабаў у Віцебску. 1961 г.

Масавы пераезд савецкіх беларусаў у тыпавыя дамы выклікаў спажывецкі бум. Нібыта спрабуючы кампенсаваць аскетызм мінулай эпохі, навасельцы з большым ці меншым поспехам уладкоўвалі ўласныя ўтульныя кватэры. Рэзка ўзрос попыт на тавары працяглага карыстання — мэблю, халадзільнікі, пральныя машыны, тэлевізары, радыёпрыёмнікі і інш. Пашыраецца сфера спажывецкай жывецкай дэманстрацыі, якая дазваляла шпаркія тэмпы развіцця савецкай эканомікі ў другой палове 1950-х гг., разам з якімі раслі заробкі і пенсіі.

Спажывецкі бум падтрымлівала савецкае кіраўніцтва, якое, акрамя супрацьстаяння з Захадам у галіне ўзбраенняў, імкнулася наладзіць саборніцтва ў побытавай сферы. XXII з'езд КПСС паставіў, каб у *“кожнай сям’і быў забяспечаны дастатак, а затым і разнастайнасць матэрыяльных і культурных даброт”* [12, с. 176]. Выконваючы гэтую дырэктыву, Савет народнай гаспадаркі БССР запланавалі ў 1958—1965 гг. павялічыць аб’ём валавой прадукцыі лёгкай прамысловасці рэспублікі на 71% [10, с. 8].

Падставу для падобнага аптымістычнага прагнозу давалі паказчыкі развіцця спажывецкага рынку ў бягучым годзе. Так, за дзесяць месяцаў 1957 г. беларускія арганізацыі гандлю прадалі насельніцтву тавараў звыш плана на 350 млн рублёў. У параўнанні з папярэднім годам таваразварот у 1957 г. у БССР павялічыўся на 21,2%. За 9 месяцаў 1957 г. праз гандлёвую сетку БССР насельніцтву было прададзена больш, чым за адпаведны перыяд мінулага года: абутку — на 25%, ваўняных тканін — на 51%, швейных вырабаў — на 29%,

трыкатажных вырабаў — на 24%, дзіцячага адзення і абутку — на 26% [44, с. 2]. Гэтая тэндэнцыя была ўласцівая не толькі гарадам, але таксама сельскай мясцовасці. Напрыклад, у 1957 г. вяскоўцы набылі швейных машын — у 3 разы, гадзіннікаў — у 4,2 разы, радыёпрыёмнікаў — у 2,5 разы, ровараў — у 4 разы, мэблі — у 3 разы болей, чым у 1953 г. [36, с. 2]. На працягу 1958 г. продаж насельніцтву прамысловых тавараў павялічыўся яшчэ на 20—22% [1, с. 2].

Згодна з пастановай ЦК КПБ і Савета Міністраў БССР *“Аб мерах па далейшым паляпшэнні гандлю ў Беларускай ССР”* ад 6 верасня 1960 г. на працягу 1961—1965 гг. у рэспубліцы павінна было адкрыцца 3 900 новых крам, 1 100 з якіх — у дзяржаўным гандлі, 2 800 — у спажывецкай кааперацыі. У 1963 г. у сталіцы адкрыўся буйны прамтаварны магазін “1000 дробязяў”, у 1964 г. — Цэнтральны ўніверсальны магазін “Мінск”, у 1966 г. — спецыялізаваны магазін “Сінтэтыка”. У 1958 г. у Мінску з’явіліся першыя 30 аўтаматаў для продажу харчовых тавараў, у харчовай краме № 13 пачалі гатаваць малочныя кактэйлі [32, с. 4].

Разам з пашырэннем гандлёвай сеткі рэзка павялічылася колькасць прадпрыемстваў бытавога абслугоўвання — з 4 784 у 1960 г. да 8 269 у 1968 г. Створанае ў 1966 г. Міністэрства бытавога абслугоўвання насельніцтва спрабавала ўкараняць падобныя прадпрыемствы ў перспектывы вёсках [19, арк. 67].

Спажывецкі бум часоў “адлігі” стымуляваўся зніжэннем коштаў на тавары лёгкай прамысловасці. Выконваючы пастанову Савета Міністраў СССР ад 4 чэрвеня 1959 г., беларускія ўлады знізілі кошты: на гадзіннікі — на 16%, на ровары — на 21%, на радыёлы — на 16%, на фотаапараты — на 11—19%, на капронавыя панчохі — на 20% [17, арк. 52]. Пастановай Савета Міністраў БССР ад 12 лютага 1960 г. знізіліся кошты: на фотаапараты — на 12%, на электрычныя швейныя машыны — на 20%, на радыёпрыёмнікі — на 25%, на матаролеры — на 18%, на паляўнічыя стрэльбы — на 25%, на гармонікі — на 20%, на футравыя вырабы з чарнабурых ліс і блакітнага пясца — на 20%, на тканіны, швейныя і галантарэйныя вырабы — на 15% [21, арк. 92—94]. З 1 студзеня 1962 г. прыкладна на 20% патаннелі кішэнныя, наручныя і настольныя гадзіннікі [43, с. 4].

Спажывецкія настроі насельніцтва стымулявалі таксама выставы тавараў лёгкай прамысловасці, накіраваныя адкрытай у 1961 г. у Рэспубліканскім палацы культуры прафсаюзаў [6, с. 26]. Велізарнае ўражанне на мінчан зрабіла адкрыццё ў 1963 г. беларускага філіяла Усеаюзнага пастаяннага павільёна лепшых узораў прадметаў народнага спажывання [3, с. 26].

Стварэнне матэрыяльна-тэхнічнай базы камунізму вымагала аўтаматызацыі вытворча-тэхналагічных працэсаў, у тым ліку ў побытавай сферы. На практыцы ўкараненню новых тэхнічных ідэй перашкаджаў татальны кантроль партыйна-дзяржаўнага апарату, бюракратызацыя навуковай сферы, нізкі ўзровень тэхнічнай культуры. У гэтых умовах дагнаць ЗША па паказчыках аўтаматызацыі побыту людзей, у выглядзе пральных, прасавальных, кававарачных, пасудамыйных машын, тэлефонных аўтаадказчыкаў і інш., меркавалася з дапамогай кемлівасці саміх будаўнікоў камунізму: *“Магчыма, вы скажаце, што гэта вельмі добра, але дзе ж купіць гэтыя аўтаматы, ды і каштуюць яны, напэўна, нямала. Многія аўтаматы для побыту параўнальна простыя і можна зрабіць іх самім з будзільнікаў, тэрмарэгулятараў, фотасупраціўленняў і іншых простых дэталей. Для гэтага трэба крыху ведаць тэхніку. Добрымі памочнікамі ў аўтаматызацыі побыту акажуцца школьнікі, дапытлівы розум і ўмельныя рукі якіх могуць зрабіць нямала разумных аўтаматаў”* [2, с. 27].

Цеснату і шматлікія недахопы гарадскіх кватэр, якія да таго ж юрыдычна знаходзіліся ва ўласнасці дзяржавы, савецкія людзі імкнуліся кампенсаваць будаўніцтвам дач. Бум узвядзення лецішчаў, пачатак якога прыпаў на гады адлігі, сведчыў пра абуджаны ўласніцкі інстынкт, імкненні зрабіцца гаспадаром уласнага жыцця, хай нават на атрыманых у бестэрміновую арэнду шасці сотках.

У сталінскія часы права на карыстанне дзяржаўнымі дачамі мелі вышэйшыя партыйныя і дзяржаўныя чыноўнікі, а таксама дырэктары буйных прадпрыемстваў, заслужаныя навукоўцы, дзеячы літаратуры і мастацтва. Цяпер будаўніцтва лецішчаў шырока распаўсюдзілася

Мінчане аглядаюць вагончыкі-дачы, вырабленыя аўтабазай № 11. 1960 г.

сярод усіх слаёў гарадскога насельніцтва БССР. Буйныя прадпрыемствы і ўстановы бясплатна выдзялялі зямельныя ўчасткі памерам 4—6 сотак сваім работнікам, а таксама пенсіянерам і ветэранам вайны і працы. Лецішчы звычайных грамадзян, вядома, адрозніваліся ад лецішчаў партыйнай і дзяржаўнай наменклатуры. Тым не менш з другой паловы 1950-х гг. яны зрабіліся неад’емнай часткай савецкай паўсядзённасці. Для савецкага беларуса дача была не столькі месцам адпачынку, колькі спосабам псіхалагічна пашырыць асабістую прастору, вярнуцца да вясковага каранёў, а таксама разнастаіць рацыён харчавання прадуктамі ўласнай вытворчасці.

Заахвочваючы *“высакароднае імкненне працоўных упрыгожыць свае гарады, заводы і фабрыкі садамі”*, у маі 1956 г. Савет Міністраў БССР прыняў пастанову *“Аб мерапрыемствах па далейшым развіцці садаводства рабочых і служачых Беларускай ССР”*, а ў ліпені 1957 г. зацвердзіў тыпавы статут садоўнічага таварыства рабочых і служачых, прадстаўлены Беларускай рэспубліканскім саветам прафсаюзаў. У тыпавым статуте сцвярджалася, што асноўнай задачай такога таварыства з’яўляецца ўсялякае развіццё калектывнага садоўніцтва рабочых і служачых для задавальнення іх патрэбы ў садавіне і гародніне, а таксама арганізацыі адпачынку сяброў таварыства і іх сем’яў. Савет Міністраў БССР дазволіў чальцам таварыстваў будаваць дамы летняга тыпу на адведзеных ім зямельных участках калектывных садоў [40, с. 2].

Адно з першых у рэспубліцы савадочных таварыстваў было створана на Мінскім трактарным заводзе. Увосень 1956 г. у чатырох кіламетрах ад прадпрыемства яго рабочым і служачым адвялі зямельны ўчастак памерам 30 га, па 0,08 га на кожнага. Неўзабаве там з'явіліся першыя лецішчы [11, с. 3]. Хуткае павелічэнне савадочных таварыстваў, назвы якіх звычайна сведчылі аб прафесійнай прыналежнасці савадаў (“Трактар”, “Аўтазаводзец”, “Авіятар”, “Вучоны”), спарадзілі новы від прадукцыі Беллесбудгандлю — шчытавыя хаткі плошчай ад 31 да 42 кв. м коштам ад 11,5 да 21 тыс. дарэформенных рублёў [42, с. 4].

У 1960 г. грамадзяне даведаліся пра пастанову Савета Міністраў СССР, якой забаранялася выдзяленне зямлі пад будаўніцтва лецішчаў. У выступленні на XXIV з'ездзе КПБ у лютым 1960 г. першы сакратар ЦК К.Т.Мазураў наступным чынам тлумачыў такое рашэнне савецкага ўрада: *“Замест калектыўных садоў з'явіліся прыватныя садавалоданні, участкі абгароджаны. На многіх з іх стаяць будынкі капітальнага тыпу. Вось вам ілюстрацыя таго, якія жывучыя прыватнаўласніцкія тэндэнцыі”* [15, арк. 510]. Адпаведна гэтаму адным з галоўных адмоўных персанажаў беларускай савецкай прэсы першай паловы 1960-х гг. зрабіўся ўласнік, які меў дом, сад і агарод. У 1966 г. выдзяляць зямлю ў памерах шасці сотак на адну сям'ю пад будаўніцтва летніх дамкоў было дазволена зноў.

Спажывецкі ідэал, які склаўся ў СССР на мяжы 1950-х — 1960-х гг., акрамя кватэры і дачы ўключалі легкавы аўтамабіль. Аўтамашына займала першае месца ў шэрагу прадметаў хатняй гаспадаркі, якія савецкаму чалавеку дазвалялася набываць у асабістую ўласнасць. У разгляданы час павялічылася не толькі вытворчасць легкавікоў, але іх раздробны продаж спажывцам. У Мінску набыць аўтамабіль у асабістае карыстанне, адстаяўшы некалькі гадоў у чарзе, можна было ў спецыялізаванай краме, якая знаходзілася на Круглай плошчы. Паступова асабісты аўтамабіль рабіўся прыкметай не толькі сталічнага, але і правінцыйнага жыцця. Карэспандэнт “Советской Белоруссии” паведамляў чытачам у 1959 г.: *“У Лепелі і раёне 50 рабочых, калгаснікаў, служачых маюць уласныя аўтамашыны “Перамога” і “Масквіч”. Адна сям'я валодае ўласным ЗІМам”* [31, с. 4]. На 1 студзеня 1963 г. у насельніцтва БССР у асабістай ўласнасці знаходзілася ўжо 11 600 легкавікоў [23, арк. 46].

Не ўсе лічылі асабісты аўтамабіль, які адразу рабіўся індыкатарам расслаення савецкага грамадства, неабходным элементам камуністычнага пераўтварэння грамадства. М.С.Хрушчоў выступаў за аб'яднанне легкавых аўтамабіляў у пракатных гаражах, лічачы, што “прыватнаўласніцкі напрамак” выкарыстання легкавікоў для грамадства, якое будзе камунізм, не падыходзіць. Гэтым тлумачыцца непрацягла перыяд існавання пракату аўтамабіляў у СССР. У Мінску пункт пракату легкавікоў быў адкрыты ў 1960 г. Але ўжо праз некалькі гадоў гэтая ініцыятыва прадэманстравала эканамічную і тэхнічную неэфектыўнасць [8, с. 4; 39, с. 4].

Паведамляючы пра рост дабрабыту савецкіх людзей у выглядзе набыцця імі новых аўто, прэса часоў адлігі імкнулася зніваляваць сціплыя парасткі капіталізму калектыўнай формай іх выкарыстання. Вось як гэта рабіла “Советская Белоруссия” ў 1957 г.: *“Скончыўся працоўны дзень. Токар рамонтна-механічнага цэха Іван Чэрнік падышоў да свайго “Масквіча”, які стаяў на тэрыторыі завода. — Заўтра выходны, запрашаю на рыбалку — звяртаючыся да сяброў, сказаў ён. Цяпер на заводзе некалькі рабочых і служачых маюць свае аўтамабілі, а многія плануюць набыць аўтамабілі ў бліжэйшы час”* [30, с. 3].

З'яўленне жыццёвага ідэалу ў выглядзе кватэры, дачы і машыны яскрава характарызавала масавую культуру спажывання ў яе сацыялістычным варыянце, якая рабілася ўсё больш падобнай да капіталістычнай. У 1965 г. дыскусійны клуб у газеце “Знамя юности” адкрыўся характэрным лістом нейкага Леаніда Ф., у якім ён пісаў: *“Вельмі часта на разнастайных дыспутах паўтараюць: “У нас людзі працуюць не з-за грошай, а каб прыносіць карысць грамадству. Грошы — гэта не галоўнае” і г. д. Але калі меркаваць пра жыццё не па казачных пісаннях некаторых фантазёраў, а па фактах, якія табе вядомыя, то даводзіцца рабіць выснову, што грошы — гэта амаль усё. Грошы — гэта матэрыяльны дабрабыт, незалежнасць. Грошы даюць магчымасць чалавеку займацца тым, што яму падабаецца. Грошы — гэта не раскоша, а сумная неабходнасць”* [9, с. 4]. Леаніда Ф. падтрымала немалая колькасць чытачоў моладзёвай газеты [5, с. 4].

Адраджэнне прыватнай сферы жыцця, імкненне савецкіх людзей да заходніх стандартаў выклікала непакой у партыйных ідэолагаў. Афіцыйная прапаганда асуджала празмернае імкненне да матэрыяльных каштоўнасцяў як несумяшчальнае з ідэаламі камунізму. Гэтая з'ява рэгулярна высмейвалася ў друку, у шырокі ўжытак увайшлі штампы “мяшчанства”, “рэчызм”, “спажывальніцтва”. Мяшчане паказваліся абмежаванымі і эгацэнтрычнымі, з неразвітым густам. Іх інтарэсы зводзіліся да задавальнення ўласных прымітыўных патрэб. Яны не мелі высокіх памкненняў і не разумелі тых, хто іх меў.

Напрыклад, газета “Звезда” асуджала тых, *“...хто, узяўшыся меркаваць аб прыгажосці ў жыцці, раптам лёгка аказваецца ў палоне рэчаў... рэчы дыктуюць ім сваю волю, рэчы ўказваюць, што добра і што дрэнна, розныя халадзільнікі, рукамыльнікі, крэслы, вазачкі, люстры і нават пластмасавыя мыльніцы”*. Далей друкаваны орган ЦК КПБ заклікаў да асэнсаванасці і сувымернасці індывідуальных запатрабаванняў: *“Усюды, куды ні паглядзіш, — рэчы. Тысячы розных рэчаў акружаюць чалавека ў быце і на рабоце. Штодзённа неабходных і не такіх неабходных. Прызначаных служыць яму і ўпрыгожваць кватэру, забавляць, радаваць! Дапамагаць жыць і быць у гэтым жыцці крыніцай радасці. Не “перакручанай”, не фальшывай, а сапраўднай прыгажосцю. І усё-ткі не ўсеабдымнай. Не адзінапрызначанай. Бо рэчы не могуць забраць і прывісоіць сабе ўсю прыгажосць жыцця. Гэта было б занадта сумна”* [4, с. 3].

Прапагандаваўся рацыянальны падыход да спажывальніцтва, які, на думку прапагандыстаў, не меў нічога агульнага з буржуазным спажываннем. Вось як гэта рабіла газета “Чырвоная змена”: *“У нашай краіне да абнаўлення падыходзяць разумна, не пераймаюць недарэчнасцяў, прыглядаюцца да лепшых сусветных узораў, шукаюць свае шляхі. Але ёсць рэчы ў нейкай ступені агульнапрынятыя. І калі яны разумныя, дык і адмаўляцца ад іх няма ніякага сэнсу... Ці правільна асуджаць людзей і называць іх мяшчанамі, калі яны імкнуцца абставіць сваю кватэру зручнай, прыгожай мэбляй? Зусім няправільна!”* [7, с. 4].

Нягледзячы на ўсе намаганні ідэолагаў, высветліць, дзе дакладна знаходзілася мяжа, якая аддзяляла “мяшчан-спажываўцаў” ад будаўнікоў “грамадства ўсеагульнага дабрабыту”, яны так і не здолелі. Матэрыяльнае стымуляванне працы і адмова ад “ураўнілаўкі” ўкараняліся адначасова з асуджэннем “узбагачэння”. Стварыць новага савецкага спажываўца без спажываўцага менталітэту не атрымалася. Барацьба з “узбагачэннем” і “прыватнаўласніцкімі праявамі”, нягледзячы на заявы аб яе поспехах, не прыносіла належнага выніку. Ідэал “разумнага спажывання” камуністычнай будучыні стаўся ілюзіяй — прыярытэт асабістых інтарэсаў па-ранейшаму пераважаў над грамадскімі.

Такім чынам, няздольнасць савецкай ідэалогіі даць адэкватны адказ на з’яўленне ў гады адлігі грамадства масавага спажывання стала адной з прычын фарміравання ідэалагічнага тупіку, у якім краіна апынулася ў эпоху застою.

1. Ближе к жизни народа. Речь кандидата в члены Президиума ЦК КПСС, первого секретаря ЦК КПБ товарища К.Т.Мазурова // Советская Белоруссия. — 1959. — 14 февр. — № 38.
2. Бобаў, С. Ваши разумныя памочнікі / С. Бобаў // Беларусь. — 1962. — № 3.
3. Буры, М. Прыгожаму — дарогу / М. Буры // Беларусь. — 1963. — № 6.
4. Васільева, В. За прыгажосцю ў... музей / В. Васільева // Чырвоная змена. — 1966. — 13 лют. — № 31.
5. Гаврильченко, В. Деньги — всё! / В. Гаврильченко // Знамя юности. — 1965. — 18 февр. — № 34.
6. Дробаў, Л. Прыгожаму — дарогу / Л. Дробаў // Беларусь. — 1962. — № 3.
7. Карбоўская, В. Што такое мяшчанства? / В. Карбоўская // Чырвоная змена. — 1966. — 17 крас. — № 77.
8. Керестеджиянц, В. Автомашини напрокат / В. Керестеджиянц // Советская Белоруссия. — 1961. — 20 дек. — № 294.
9. Леонид, Ф. Перед тем как поднять перчатку / Ф. Леонид // Знамя юности. — 1965. — 10 февр. — № 28.
10. Лёгкая прамысловасць рэспублікі // Беларусь. — 1959. — № 8.
11. Лобачев, А. Коллективный сад заложен / А. Лобачев // Советская Белоруссия. — 1957. — 8 сент. — № 213.
12. Материалы XXII съезда КПСС. — М. : Госполитиздат, 1962. — 464 с.

13. Михинов, Н. Огорчение новоселов / Н. Михинов // Советская Белоруссия. — 1956. — 23 авг. — № 196.

14. Міхнаў, Н. Буйнапанэльшчыкі / Н. Міхнаў // Беларусь. — 1961. — № 12.

15. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (далей — НАРБ). — Ф. 4п. Воп. 2а. Спр. 7.

16. НАРБ. — Ф. 4п. Воп. 62. Спр. 444.

17. НАРБ. — Ф. 4п. Воп. 62. Спр. 506.

18. НАРБ. — Ф. 4п. Воп. 62. Спр. 516.

19. НАРБ. — Ф. 4п. Воп. 62. Спр. 522.

20. НАРБ. — Ф. 4п. Воп. 62. Спр. 528.

21. НАРБ. — Ф. 4п. Воп. 62. Спр. 531.

22. НАРБ. — Ф. 4п. Воп. 62. Спр. 563.

23. НАРБ. — Ф. 4п. Воп. 62. Спр. 641.

24. НАРБ. — Ф. 4п. Воп. 62. Спр. 661.

25. НАРБ. — Ф. 4п. Воп. 62. Спр. 684.

26. НАРБ. — Ф. 4п. Воп. 65. Спр. 151.

27. НАРБ. — Ф. 4п. Воп. 65. Спр. 154.

28. Народное хозяйство Белорусской ССР в 1968 году : стат. сб. — Минск : Статистика, 1969. — 535 с.

29. Народное хозяйство Белорусской ССР в 1970 году : стат. сб. — Минск : Статистика, 1971. — 416 с.

30. На своем “Москвиче” // Советская Белоруссия. — 1957. — 16 авг. — № 193.

31. На собственных машинах // Советская Белоруссия. — 1959. — 11 февр. — № 35.

32. Новыя формы гандлю // Звязда. — 1958. — 12 вер. — № 214.

33. Пасёлак Фестывальны // Звязда. — 1962. — 29 ліст. — № 280.

34. Первый в республике // Советская Белоруссия. — 1957. — 14 июня. — № 139.

35. Праграма Камуністычнай партыі Савецкага Саюза. — Мінск : Дзяржвыдат БССР, 1961.

36. Растет покупательная способность // Советская Белоруссия. — 1957. — 14 дек. — № 292.

37. Расці новым дамам! // Беларусь. — 1963. — № 3.

38. Рудак, А. Столица республики / А. Рудак // Советская Белоруссия. — 1958. — 24 окт. — № 250.

39. Савицкий, А. Называется — отдохнул / А. Савицкий // Советская Белоруссия. — 1963. — 23 июля. — № 171.

40. Садоводческое товарищество рабочих и служащих // Советская Белоруссия. — 1957. — 8 авг. — № 186.

41. Садовский, Е. В мастерской типового проектирования / Е. Садовский // Советская Белоруссия. — 1956. — 10 марта. — № 59.

42. Советская Белоруссия. — 1959. — 24 янв. — № 20.

43. Советская Белоруссия. — 1962. — 17 янв. — № 14.

44. Шавров, А. Итоги и перспективы развития торговли республики / А. Шавров // Советская Белоруссия. — 1958. — 21 окт. — № 247.

45. Ярош, П. Строит дом кооператив / П. Ярош, И. Сенкевич // Советская Белоруссия. — 1964. — 25 марта. — № 71.

У матэрыяле выкарыстаны фота з фондаў БДАКФФД. Паступіў у рэдакцыю 23.03.2024.